

EEDER
EDEBÎ ELEŞTİRİ DERGİSİ
ISSN: 2602-4616

Cilt 5, Sayı 2, Yıl 5, Ekim 2021

Makale Adı /Article Name

Anayasal Düzen ve Namık Kemal

Constitutional Regime and Namık
Kemal

Yazar/Author

Ferhat KORKMAZ

Doç. Dr. Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
korkmaz1871@gmail.com ORCID: 0000-0003-0305-6942

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 24.06.2021

Kabul Tarihi: 17.10.2021

Yayın Tarihi: 31.10.2021

DOI: 10.31465/eeder.957242

Sayfa Aralığı: 429-447

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde anayasacılık faaliyetlerinin genellikle Sened-i İttifak ile başladığı kabul edilmektedir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla Osmanlı Devleti'nde anayasal rejim kurma mücadelesi ekseninde önemli bir mesafe kat edilir. 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi ile önceki faaliyetlerin olgunlaştırıldığı ve yeni düzenin temelini oluşturan anayasal bir metne ulaşıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde anayasal bir düzenin kurulması ve mutlakiyete dayalı bir düzenden meşruti monarşiye geçilmesi hususunda önemli mücadeleler vermiş olan aydınlar arasında Namık Kemal'in de ismi önemli ölçüde zikredilmektedir. Özellikle anayasal düzen ve meşruti monarşi hususunda dile getirdiği fikirler, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde önemli ölçüde uygulama imkânı bulmuştur. Çalışmamızda Namık Kemal'in makale ve mektuplarında ele aldığı anayasal düzen konusundaki fikirlerine yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, Meşruti Monarşi, Anayasal Düzen

ABSTRACT

It is accepted that constitutionalism activities in Turkey started with the Sened-i İttifak. Significant progress has been made in this regard in the Ottoman Empire with the Tanzimat Edict and the Reform Edict. It is seen that with the Kanun-i Esasi, which was announced in 1876, the previous activities were matured and a full constitutional text was prepared. Namık Kemal's name is at the top of the list among the intellectuals and artists who fought for the establishment of a constitutional order and the transition from absolutism to a constitutional monarchy in the Ottoman Empire. In particular, the ideas he expressed about the constitution and constitutional monarchy had the opportunity to be applied in practice during the transition period from the Ottoman Empire to the Republic. In our study, Namık Kemal's ideas on the concept of constitution and constitutional order are handled.

Keywords: Namık Kemal, Constitutional Monarchy, Constitutional Regime

GİRİŞ

Batı dillerinde “ana kuruluş” anlamına gelen “constitution” kelimesinin Türkçe karşılığı olarak kullanılan “anayasa” kavramı, toplumsal sözleşmenin varlığını ve devlet kuruluşunun temel dayanağını ifade etmektedir.¹ Artık günümüzde devletlerin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen anayasa ve kanun kavramları, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ise üzerinde en çok durulan hususların başında gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nde iktidar gücünün sınırlandırılması fikri ilk olarak 1808 tarihinde Sadrazam Âlemdar Mustafa Paşa ile Ayanlar arasında Sened-i İttifak'ın imzalanmasıyla ortaya çıkar (Özbudun, 2013: 25). Sened-i İttifak anayasal bir belge

---

¹ Dünyada anayasacılık hareketlerinin genel olarak 13. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'da ortaya çıktığı kabul görmektedir (İba, 2008: 1-9). İktidar gücünün sınırlandırılması, yasama organının bağımsızlığı ve halkın yönetime katılımı fikrine dayalı anayasal belgelerin düzenlenmesi; Avrupa'da halk, halkın temsilcileri veya seçkinler ile kral arasında yapılan birtakım sözleşmelerle mümkün olabilmıştır. “Magna Carta” ve “Bill of Rights” gibi kimi ferman ve misaklar, kralların gücünün sınırlandırılması ve yetki paylaşımı ile erkler ayrılığı esasına dayanır (Gözler, 2020: 18). Tüm dünyada gerçek anlamda bir anayasadan bahsedebilmek için 18. yüzyılı beklemek gerekir

olup karşılıklı rızanın sözleşmeye aktarılmasına dayanan misak şeklinde yapılır. II. Mahmut'un iktidarının ilk yıllarında anayasal bir düzene geçişin ilk tohumları serpilir. II. Mahmut, iktidarı ilk ele alışımda Osmanlı beyleriyle bir görüşme yapar ve otoriteyi sağlamak için "Sened-i İttifak" ı onaylar. Sened-i İttifak'ta; vergilerin yasal, düzenli ve hakkaniyetli toplanması, yeniliklere karşı koyan asilere karşı ortak hareket etme, her eyaletin toprak ve rejimine saygı, adaletin tesis edilmesi gibi hususlarda karar alınır (Tanör, 2010: 44-49). Anayasal düzene göndermenin yapıldığı ve yönetimi keyfilikten çıkarmanın planlandığı Sened-i İttifak'ta sözü edilen görüşlerin dile getirilmesi bile başlı başına yeni bir dönemi hatta devlet programını müjdelere mahiyettedir. Ancak Sened-i İttifak istenen ölçüde etkili olamaz.

Osmanlı Devleti'nde 19.yüzyıldaki kanunlaştırma hareketleri ve yeni medeniyet dairesine geçiş sürecinde, genç aydın ve sanatçılar tarafından kanuna dayalı bir rejime geçilmesi ekseninde mücadele verilir. Mustafa Reşid Paşa'nın Türk dış işlerinde belirmesi ve Sadrazamlığa yükselmesi, İmparatorluğun neredeyse yıkılışına kadar olan bir programın ortaya konulmasını sağlar. Osmanlı Devleti'nin son döneminde rejim değişikliği projesini ve fikir hayatını idare eden Mustafa Reşid Paşa'dan sonra pek çok yönetici ve aydın; çöküşün önüne geçmek ve devleti eski şanlı günlerine döndürmek mefkûresiyle "kanun" ve "meşrutiyet" telakkilerine sıkı sıkıya bağlı kalır ve bu uğurda pek çok mücadele verirler. Mustafa Reşid Paşa'nın aktif olarak görev aldığı ve II. Mahmut'un sağlığında tasarlanan ancak ölümünden sonra I. Abdülmecit döneminde ilan edilebilen Tanzimat Fermanı,² Osmanlı Devleti açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Tanzimat ile devletin tanımı yeniden yapılır (Velidedeoğlu, 1999: 139). Tanzimat Fermanı, Mustafa Reşid Paşa'nın radikal ilericiliği sayesinde devletin şahısların mizaç ve tesirinden çıkarılıp değişmez bir sisteme tabi kılınarak yönetilmesi fikrinin bir neticesidir (Mardin, 2006: 111-112).³ Ferman II. Mahmut dönemi siyasetinin doğal bir sonucudur. Abdülhamid Dönemine kadar, Osmanlılık siyasetinin programını Tanzimat Fermanı oluşturur. Fermanla, Müslüman/gayrimüslim farkı kaldırılır, bütün bireylere kanun önünde eşitlik sağlanır, keyfi yargılama ve infaz ortadan kaldırılır, herkes gelirine göre vergi öder, iltizam usulü kaldırılır (Abadan, 1999: 31-58). Askerlik süresi beş yıl olarak öngörülür.

Kanun-i Esasi'den önce ferman şeklinde kabul edilen başka bir anayasal belge de Islahat Fermanı'dır. Bu yönüyle ilk anayasa olan Kanun-i Esasi metnine en çok yaklaşılacak metin olma özelliğini sağladığı kabul görmektedir. Genellikle Islahat

² Tanzimat, "nizam verme" anlamına gelen "tanzîm" sözcüğünün çoğuludur (Berkes 2003: 213).

³ Namık Kemal, Tanzimat Fermanı ve Mustafa Reşid Paşa'dan övgüyle bahseder. Mustafa Reşid Paşa'nın Tanzimat ile Avrupa'da Osmanlılar hakkındaki olumsuz algıyı bertaraf ederek Batılı devletlerle olumlu bir diplomatik ve siyasi münasebet geliştirdiğini vurgulamaktadır. "Reşid Paşa (..) Tanzimat'ı ilan ederek ve memlekette başka bir hami bulamadığı için icraatını kefalet-i düveliyeye altına alarak Hükümet-i Osmaniy'e'nin zulüm ve istibdadına dair birkaç yüz sene içinde nice yüz bin ilkaat ile Avrupaca hasıl olan efkârı birkaç gün içinde adem-âbâd-ı nişyana gönderdi ve hukuk-ı ticareti birçok kuyuddan tecrit ile Avrupa ile olan irtibat-ı siyasimize bir de iştirak-ı menfaat ilave etti ve İngiliz politikasına istinad ile Mısır'ı yine hal-i kadimi üzere bir eyalet şekline irca etmeye muvaffak oldu." (Namık Kemal, 1327a: 10-11).

Fermanı'nın Tanzimat Fermanı'na göre daha kapsamlı olduğu belirtilmektedir. Kemal Gözler, Islahat Fermanı'nın Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında her yönden eşitlik sağlamak hedefinin olduğunu ve böylelikle din, vergi, askerlik, yargılama, eğitim, memurluk ve temsil alanında kendi zamanına kadar olan bütün fark ve eşitsizlikleri ortadan kaldırdığını ifade etmektedir (Gözler, 2020: 164). Dolayısıyla Osmanlı yurttaşlarına din ve etnik kimlik ayrımı olmaksızın en geniş hakların Islahat Fermanı ile kayıt altına alındığı pek çok araştırmacı tarafından ifade edilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Namık Kemal'in de yazım çalışmalarına katıldığı Kanun-i Esasi (Fındıkoğlu, 1941: 179) 1876 yılında II. Abdülhamid tarafından yürürlüğe konulur. Fakat kısa süre sonra yetkisini kullanarak meclisi süresiz tatil eden II. Abdülhamid, iç ve dış baskılar sonucunda II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalır. II. Meşrutiyet ile Kanun-i Esasi tadil edilerek bakanların kolektif ve bireysel sorumluluğu kabul edilir ve padişahın yetkileri büyük ölçüde kısıtlanır (Tanör, 2010: 192-197). Dolayısıyla II. Meşrutiyet'in ilanıyla yapılan değişiklikler sayesinde çağdaş bir meşruti monarşiye geçildiği görülmektedir.⁴

Osmanlı Devleti'ndeki ilk anayasacılık faaliyetlerini zikrettikten sonra Namık Kemal'in bu husustaki yerini saptamak gerekir. Namık Kemal, büyük ölçüde Mustafa Reşid Paşa ve halefleri tarafından uygulama sahasına konulan kanun devletine geçebilme çabası sürecine tanık olur. Namık Kemal'in Şinasi'nin kurduğu *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yazı yazmaya başladığı ve gazetenin idaresini üstlendiği 1865'ten itibaren (Tuğluk, 2018: 183) rejim meselesi etrafında oluşan görüşlerini önemli ölçüde açıklamaya başladığı görülmektedir (Kuntay, 2009a: 245). Nitekim Ömer Faruk Akün (2006) de Namık Kemal'in toplumsal ve siyasal meselelerle ilgilenmesini "...edebiyat ve tarihten başka Türk toplumunun içtimaî, iktisadî, hukukî, kültür, rejim ve siyaset meseleleri üzerinde önemle durmuş, onların etrafında zihinleri aydınlatma ve kamuoyu yaratma misyonunu üstlenmiş bir düşünce adamıdır. 1863-1873 yılları arasındaki faal gazetecilik devresinde devamlı bu konuları işlemiştir." (s.375) sözleriyle dile getirmektedir. Söz konusu yıllar onun Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne üye olması zamanıyla örtüşmektedir. 1867'de Avrupa'ya geçmesi, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin yönetim biçimlerini incelemesi ve *Hürriyet* gazetesinde çeşitli yazılar yazması vesilesiyle Osmanlı Devleti açısından anayasal düzen konusundaki fikirlerini de ortaya koyma olanağı sağlar.

⁴ Dünya genelindeki anayasacılık faaliyetlerine bakıldığında, 1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri anayasası dünyadaki ilk anayasa özelliğini taşıdığını görülmektedir. Bu anayasayı Fransız Devrimi sonrasında yapılan 1791 tarihli Fransız anayasası izler. Bu iki anayasadan sonra dünyada anayasacılık hareketleri hız kazanır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bir anayasa yayımlanmadan önce; İsveç Anayasası (1809), İspanya Anayasası (1812), Norveç Anayasası (1814), Belçika Anayasası (1831), İsviçre Anayasası (1848), İtalya Anayasası (1848), Prusya Anayasası (1848-1850), Danimarka Anayasası (1849), Lüksemburg Anayasası (1849), Yunan Anayasası (1864), Romanya Anayasası (1866) yayımlanır (Gözler, 2020: 18). 1876 yılında yürürlüğe konulan Kanun-ı Esasi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlak monarşiye dayalı rejimden meşruti monarşiye geçilir. Bu açıdan Osmanlı topraklarında yayımlanan ilk anayasanın, dünya anayasacılık hareketleri dikkate alındığında dünya genelinde kabul edilen on dördüncü anayasa olduğu görülmektedir.

Namık Kemal'in *Hürriyet*, *İbret*, *Diyojen* ve *Hadika* gibi gazetelerde yayımlanan ve daha sonra Ebuuzziya Tefik tarafından *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye* adlı eserde bir araya getirilen yazılarının hemen tümünde çeşitli adaletsizlik ve haksızlıklara değinerek rejim değışikliği meselesinin lüzumunu tartişır ve anayasal bir düzen kurmanın gerekliliğine vurgu yapar. Namık Kemal'in anayasal devlet hususunda görüşlerini teksif ettiği bir yazısı ve sekiz mektubu bulunmaktadır. Bunlar, Namık Kemal'in Avrupa'da bulunduğu sırada Londra'da çıkarılan *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan "Ve Şavirhüm Fi'l-Emr" adlı yazısı ile sekiz adetten ibaret olan "Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar" adlı mektup dizisinden müteşekkildir. Bu yazılar, sonraki yıllarda toplanarak *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*'nin üçüncü cüzünde yayımlanır. Bu yazı ve mektuplarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutî monarşinin tesis edilmesi, millet meclisinin açılması, yargı bağımsızlığının temin edilmesi, kabinenin müşterek sorumluluğu ilkesinin kabul edilmesi gibi pek çok hususta gerekçelendirilmiş önerilere yer verildiği görülmektedir. Namık Kemal'in diğer yazılarında da satır aralarında anayasa ilan edilmesi ve anayasal düzen kurulmasına ilişkin görüş ve önerileri bulunmaktadır. Hatta hususî mektuplarında da bu noktalara yeri geldikçe temas ettiği görülmektedir.⁵ Bu açıdan çalışmada Namık Kemal'in diğer yazıları ve mektupları da göz önünde tutularak anayasal düzen hususundaki düşüncelerine yer verilmektedir.

1. ANAYASA KAVRAMI

Sanatını toplum meselelerine adayan Namık Kemal, devlet nizamını sağlayan anayasa çalışmalarına bigane kalmaz. Meşrutî monarşiyeye dayalı bir rejime geçilmesi hususunda bir dizi yazılar kaleme alır. Namık Kemal, meşrutî monarşiyeye dayalı bir rejime geçilmesi hususunda kaleme aldığı yazılarının hemen hepsinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulduğunu dile getirmektedir. Namık Kemal, "Usul-i Meşveret Hakkında Mektuplar"ın dördüncüsünde anayasa kavramı üzerinde durmaktadır. Namık Kemal, o güne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunmayan anayasa kavramına karşılık olarak "nizam-ı esasiye" tamlamasını önermektedir. O, kanunların ancak yasama organı yani meclisçe kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Meclisin yasama çalışmalarında temel hak ve hürriyetlere uymasını ve bu temel hak ve hürriyetlere aykırı olabilecek kanun yapmaması gerektiğini hatırlatır. Namık Kemal, kanunların aykırı olamayacağı dokuz temel kavram ve ilkedен söz etmektedir. Bunlar; nizam-ı esasiye, usul-i mezheb, ahlâk, hürriyet-i mezhebiye, hürriyet-i şahsiye, huzur-i mehakimde müsavat-ı umumiye, emlakın taarruzdan masuniyeti, hükkâmın mazuliyetten beri kalması ve muhafaza-i memlekettir. Ona göre, meclisin bu hususlara aykırı düzenlenen kanunları reddetme hakkı olmalı ve karar kesin olmalıdır. Bu hususlara aykırı düzenlenen bir kanunun reddinde padişahın onayı aranmamalıdır.

Namık Kemal, anayasanın üstünlüğu prensibini şiddetle savunmaktadır. Anayasanın üstünde bir metin kabul etmez. Ona göre, yeni yapılan kanunlar "nizam-ı esasiye" adını verdiği anayasaya aykırı olmamalıdır. Anayasa, padişahın da üstünde yer almalı ve onu yetki bakımından sınırlandırmalıdır. Namık Kemal'e göre padişahın iradesi ile anayasa çatıştığı zaman normlar hiyerarşisinin tepesinde bulunan anayasa (Güneş, 2020: 19) dikkate alınmalıdır. Meclis, yeni kanunların

⁵ Bkz. Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967.

anayasaya uygunluğunu denetlemelidir. Namık Kemal, böylece anayasal denetim görevini meclise vermektedir. Dolayısıyla anayasal denetim, onun önerdiği sistemde meclis yorumu şeklinde uygulanabilecektir:

“...Meclis-i Şura-yı Ümmet’te bir kanun müzakere olunurken elbette nizam-ı esasiyeye mutabık olup olmadığı hakkında mebusan ile memurlar beyninde ihtilaf-ı efkâr zuhur eder, çünkü her taraf meseleye istediği nokta-i nazardan bakar.” (Namık Kemal, 1327c: 208).

Anayasal denetimde yasama yorumunu esas alan Namık Kemal bu görevin birinci meclisin yetkisi dâhilinde olması gerektiğini dile getirir (Kanun-i Esasi’nin kabulüyle ‘Heyet-i Ayan’ olarak hayata geçirilmiştir). Buna gerekçe olarak da birinci meclisin ülkenin ileri gelen uzman hukukçularından teşekkül ettirilecek olması gösterilmektedir.⁶

Namık Kemal, anayasanın en üstün devlet kurumu olduğunu ve yasama, yürütme ile yargı organlarının “nizam-ı esasiye” adını verdiği anayasaya uymakla mükellef olduğunu ısrarla savunmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti’nin teokratik yapısı nedeniyle anayasa normlarının İslâm fihına aykırı olarak düzenlenmemesi ve kanunlar konusunda fetvalar alınması gerektiğini de dile getirmektedir.⁷ Bu yönüyle Namık Kemal’in önerdiği sistemin teokratik yönetim usullerini de ihtiva ettiğini söylemek mümkündür: “O zannediyor ki bizim istediğimiz, Şura-yı Devlet bir kanun yapıp da Meclis-i Şura-yı Ümmete arz eylediği vakit, Ali Efendi fetvasında ‘Şöyle bir mesele var, onu kanuna derc edelim’ diyecek, hayır iş öyle değil; elde mevcut olan fıkıh ve hukuk kitaplarındaki mesaili-i zaman ve mekânın haline tatbikan iltikat edecek, mezahib-i saire ashabından olan mebuslar için bir yerine itiraz ederlerse Şura-yı Devlet’in memuru delail-i makule ile müdafaa eyleyecek ondan sonra ‘senato’ yolunda yapılacak meclis -ki ismini tayin etmek vazifemden hariçtir-, o görecek, gerek şer’a ve gerek icab-ı vakit ve hale mutabık olup olmadığı bir kere dahi tetkik edilecek, azasından bulunan Şeyhülislâm ve sair ulema-yı kiram ifta edecek.” (Namık Kemal, 1327c: 222). Dolayısıyla Namık Kemal, her iki meclisin onayıyla çıkarılacak kanunlarda dinlere saygılı olma prensibinin esas alınmasını ve bu kanunların dini hükümlerle (İslâm dini) çelişmemesi gerektiğini savunmaktadır.

Namık Kemal’in *Diyojen* gazetesinde, *İbret* gazetesinin süresiz tatil edilmesi üzerine kaleme aldığı “Matbuat Nizamnamesi” adlı yazısında, normlar hiyerarşisine dikkat çeker. Kanun veya kanun hükümlerinin daimi kararnamelerle ilga edilmesini eleştiren Namık Kemal, bunu vekilin oyunun asilinin iradesini sakatlamasına benzetir: “Lakin itab-ı efkâr-ı vüs’um derecesine gördüğüm halde şunu idrak edemiyorum ki Matbuat Nizamnamesi namıyla hükmü daimülcereyan olmak üzere sudur eden evamir-i seniye’nin cereyan-ı hükmünü daimi suretle kararnameler nasıl tatil edebilir? Vekilin rey-i asilin iradesini icradan ıskat edebileceğine dair Yunan sofistaiyesinden bile bir kaide işitmemiş idim.” (Namık Kemal, 1327a: 93). Burada

⁶ Köküarı (2018), Kanun-i Esasi’de öngörülen yasama yorumunun büyük ihtimalle Belçika Anayasasına dayandığını ifade etmiştir (s.826). Ancak Namık Kemal’in henüz 1867 yılında yazdığı yazılarda yasama yorumunu önerdiği görülmektedir.

⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar (1988), Namık Kemal’in yeni rejimin İslâm hukuku ve fihından yararlanılabilecek kurulabileceğini dile getirmekle eski ve yeninin aynı şeyler olduğuna inandığını dile getirmektedir (s.426).

Namık Kemal, aynı zamanda kanunların sürekli ve genel olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Namık Kemal, adaletli devlet yönetimi kurmak ve idareyi keyfi uygulamalardan sakındırmak için yasama organı ve dolayısıyla meclise ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. “Hükûmeti o daire-i adilede tutmak için iki esaslı çare vardır ki birincisi idarenin nizamât-ı esasiyesini zımmiyetten kurtararak âleme ilan etmektir. Hükûmetten sadır olabilecek teviller, ihtilaflar, inkârlar bu suretle mündefi olur. İkincisi üsul-i meşverettir ki o da kuvvet-i teşrii erbab-ı hükûmetin elinden almaktır. Devlet bir şahs-ı manevidir. Kanun yapmak onun iradesi, icra etmek efali hükmündedir. Bunların ikisi bir elde oldukça hareket-ı hükûmet bir vakit ihtiyar-ı mutlakten kurtulamaz. İşte şura-yı ümmetin lüzumu bundan terettüb eder.” (Namık Kemal, 1327c: 167). Adaletli bir devlet yönetimi için yeni bir anayasa kabul edilerek meşruti monarşiye geçilmesi elzemdir.

Namık Kemal, yeni bir anayasanın hazırlanarak anayasanın üstünlüğü prensibine bağlı kalınması gerektiğini savunmuş ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki anayasal gelişmeleri desteklemiştir.

2. DEVLET

Namık Kemal, devletin kaynağı hakkında görüşlerini açıklamış, bu hususta akıl ve irade kaynaklı “sosyal sözleşme” teorisini benimsemiş görünmektedir. İngiliz düşünür Thomas Hobbes, devletin oluşmasından önceki dönemde kavga, savaş ve didişmenin var olduğunu dile getirerek insanların herkesin herkesle savaşına son vererek yetki ve kontrolü Leviathan adlı ejderhaya verdiklerini dile getirmektedir. Hobbes’a göre ejderha, devleti temsil eder. Böylelikle devlet, adalet ve barış içinde yaşama koşullarını sağlayacaktır (Gözler, 2020: 47). Namık Kemal, “Ve Şavirhüm Fi’l-Emr” adlı ünlü yazısının girişinde “Hürriyet-i âmme, cemiyet içinde muhafaza olunur; çünkü ferdi ferdin taarruzundan emin edecek bir kuvve-i galibeyi cemiyet hasıl edebilir.” (Namık Kemal, 1327c: 165) diyerek sosyal sözleşme teorisine bağlı olduğunu açıkça ifade etmiştir. İhkak-ı hak ya da başka bir deyişle ferdin ferde taarruzunun önüne geçmek için yetki ve kontrolün bireyler arasında bir sözleşme kurulmasıyla devlete devredildiğini vurgulayarak buna “kuvve-i galibe” adını vermektedir. Ona göre, devlet, toplumların bekası için şarttır. Namık Kemal’e göre millî bekayı temin etmek için devlete ihtiyaç vardır:

“Bundan anlaşıldığı üzere dünyada cemiyetin hizmeti, muhafaza-i hürriyet için –ki beşerin bekası ona muhtaçtır- mutlakü’l-vücub olan öyle bir kuvve-i galibenin icadından ibarettir. İşte ikamen hak ve redd-i batıla müekkel olan hakimiyetin unsur-ı terkibi o kuvvettir ki efradda olan kuvvetlerin içtimaından husule gelir.” (Namık Kemal, 1327c: 165).

Namık Kemal, subjektif millet anlayışını da benimsemiş ve doğrultuda görüşler beyan etmiştir. *İbret* gazetesinde yayımlanan “İmtizac-ı Akvam” adlı yazısında, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan milletlerin manevi bir bütünlük oluşturduğunu ifade etmiştir.

3. EGEMENLİK

Egemenlik, bir toprak parçası üzerindeki hakimiyet ve kanunlar yoluyla kural koyma kudretini ifade eder. Yasama, yürütme ve yargı erkleri egemenlik nosyonunun bileşenleridir. Namık Kemal, devleti oluşturan egemenlik kavramına yabancı kalmaz; yeri geldikçe halk egemenliğine dayalı bir yönetim biçiminin

kurulması gerektiğini ifade eder. Namık Kemal'in kanun metinlerdeki belirsizliğin giderilmesi ve Tanzimat ve Islahat Fermanı gibi metinlerde bulunan fazlalıkların atılması hususunda önerilerini açıkça dile getirdiği müşahede edilmektedir.

“Mademki hukuk-ı beşer akıl ve nakil ile muayyendir ve medeniyetimizin bugünkü hâl ve mevkii meydândadır, iktiza eder ki zikrolunan hat ve fermanlar şu iki esası birbiriyle tevfik edecek surette tashih -yani zevâidi tenkih, mübhemiyyatı tavzih- ve mesela hakimiyyet halka ait olmak münasebetiyle herkesin hükûmete nezareti ve ondan dolayı muâmelât-ı devletin takriren ve tahriren muhakemesinde icabı kadar hürriyeti gibi lazım olan kaideler tasrih olunarak bir nizamât-ı esasiye hattı ilan olunsun. Ta ki Devlet-i Osmaniye'nin idaresi gerçekten hürriyet ve adalet üzere müesses olunduğuna emniyet hasıl olsun.” (Namık Kemal, 1327c: 167-168).

Namık Kemal bu sözlerle halk hakimiyetine dayanan bir yönetim kurulmasından yana olduğunu ifade eder. Esasında Namık Kemal, meşruti ve anayasal düzene geçmenin Osmanlı İmparatorluğu'nu dış müdahalelerden kurtaracağını ileri sürmektedir. Bu yönüyle anayasal düzenin ilanı ile dış müdahalelerin önlenmesi arasında ilişki kurulmuş olması devletlerin egemenliğine aykırı bir durum teşkil etmektedir. Ancak dönemin koşulları göz önünde tutulduğunda Osmanlı İmparatorluğu'nun dış baskıya maruz kaldığı tarihsel bir gerçekliktir (Tanör, 2010: 128-131). Bu açıdan Namık Kemal, açıkça dış müdahalelerin önlenmesi için meşrutiyetin ilanının gerekli olduğunu savunmaktadır:

“...belaları defetmeye usul-i meşveretten başka bir çare bulunamaz. O zaman herkesin hür olduğu meydana çıkar. O zaman Avrupa bize bir mütemeddin millet suretinde muamele eder, yoksa şimdiki gibi Rusya'ya karşı dikilmiş bir bostan korkuluğu nazarıyla bakamaz. O zaman bir eyaletin halkı, meclis-i şura-yı ümmette mebusları mevcut iken mazlumiyet namıyla silaha sarılırsa, Avrupa'ya müddeasını dinletemez, binaenaleyh devletin haricen ne kadar mühlikesi varsa hemen bütün bütün mahvolur.” (Namık Kemal, 1327c: 171).

Namık Kemal, halk egemenliğine dayalı bir yönetim biçimini önermektedir. Jean Jack Rousseau'nun sosyal sözleşme teorisini kabul ettiğini vurguladık. O, hakimiyyetin meşruiyyetini güç kullanmaktan değil; halkın egemenliğine ve kendi yöneticisini seçmesine bağlar. Güçlünün hükümrancılığını reddeden Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet müessesesinin halkın rızasıyla Osmanoğulları sülalesine verildiğini; meşrutiyet ekseninde halkın da yönetime katılması gerektiğini vurgulamaktadır:

“Halkın hakimiyyeti demek, bi-gayr-ı hakkın nakz-ı biat mı demektir? Sözüñ doğrusu mülkümüzde hükûmet biziz, hepimiz hükûmete iştirakimiz vardır. Fakat hükûmetin emr-i icrasını biat-ı meşrua ile âl-i Osman'a tevdi ettik; daima âl-i Osman'ı isteriz, daima idare-i meşruta talebindeyiz.” (Namık Kemal, 1327c: 178).

Namık Kemal, Jean Jack Rousseau'nun halk egemenliği teorisini benimsemektedir. Halk egemenliği teorisine göre egemenlik halkı oluşturan bireylere aittir. Bu açıdan egemenlik bölünebilir ve tek tek her bireyde bulunur durumdadır. Oransal olarak her birey egemenliğin bir miktarına sahiptir (Gözler, 2020: 43). Namık Kemal, Rousseau'nun halk egemenliği teorisini şu sözlerle savunmaktadır: “Hükûmet; benim, sizin ve sair vatanın ebna-yı kuvvetinden ibaret değil midir? Benim kuvvetime benden veyahut ihtiyar veya ekseriyete tabiiyet suretiyle tevdi ettiğim zattan başka bi-hakkın kim malik olabilir?” (Namık Kemal, 1327c: 178).

Görüldüğü gibi Namık Kemal, monarşik devlet düzeni ile demokratik devlet düzeni arasında bir uzlaşma aramaktadır. Monarşinin devamını, halkın Osmanlı sülalesine iktidar yetkisini kendi rızasıyla verdiğini savunurken bir yandan da halkın yönetime katılması gerektiğini vurgulamaktadır. Rousseau'nun fikirlerini büyük ölçüde benimseyen Namık Kemal'in meşrutiyet ekseninde İngiliz tipi bir meşrutî monarşi ile parlamentarizmi savunmuş olduğu ortaya çıkmaktadır.

4. HÜKÛMET SİSTEMLERİ VE MONARŞİ

Namık Kemal yazılarında, Osmanlı Devleti'nde anayasal bir düzene geçme ve meşrutî monarşi oluşturmak için *Kur'an* ve sünnetten naslar aramaktadır. O, Al-i İmran suresinin 159. ayetinde geçen "Ve şavirhüm fi'l-emr" (istişare etmeniz emredildi) ayetinin yeni düzene geçiş hususundaki tezlerine delil olarak göstermektedir. Namık Kemal, hükûmetlerin varlığının millete dayandığını vurgulamaktadır:

"...şariat-ı Ahmediye 'Ve şavirhüm fi'l-emr' nass-ı sarîhi ile usul-i meşvereti emreder, bunun içindir ki Avrupa devletleri, meclis-i şura-yı ümmetlerinin ârâyıyla hareket ederler. Hakikatte hükûmet ümmetin hakkıdır, zira hükûmet ümmet ile kaimdir. Hükûmete akçe veren ve asker ve iktidar veren ümmettir. Demektir ki hükûmet, ümmet tarafından icrayı nüfuz u ahkama memur hizmetkârdır. Asıl hakim, heyet-i ümmettir. Bir millet ki Allah'ın emrine ve peygamberinin şer'ine ve kavaid-i akıl ve hikmetin cümlesine mugayir olarak hukuk-ı hükûmetini aramaz. Çektiği belalar kendi kesb-i yedi olduğundan acıyıp teessüf etmekten başka bir şey denilemez; fakat ileride başına gelecek ukubetler esnasında haline terahhum eden de bulunmaz ve kendi düşen ağlamaz." (Namık Kemal, 1327a: 80).

Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlak monarşiyi terk edip meşrutî monarşiye geçiş için önerilerini birkaç nokta üzerinde teksif etmektedir. Ona göre, bir millet meclisi açılıp padişah ve heyet-i vükelanın meclis kararlarına göre hareket etmesi gerekmektedir. Kurulacak millet meclisi, Allah'ın emirleri, peygamberin sünneti ve akıl ve hikmetin kuralları dışında bir karar almamalıdır. Dolayısıyla Namık Kemal, dini kuralların da belirleyici olacağı bir yönetim biçimini öngörmektedir. Ona göre asıl hükmetmesi gereken unsur, 'ümmet'tir. Namık Kemal, 'ümmet' kavramıyla 'vatandaş'ı kastetmektedir. Namık Kemal'e göre, din ve dil farklılığına bakılmaksızın Osmanlı vatandaşı olan herkes ümmeti oluşturur. Namık Kemal, geniş bir yelpaze ekseninde tanımladığı millet kavramının karşılığı olarak 'ümmet'i tercih etmektedir. Her ne kadar ümmet kavramı dinsel bir çağrışıma sahipse de Namık Kemal, kelimeyi daha geniş anlamda kullanıp tüm Osmanlı İmparatorluğu vatandaşlarını kapsayacak şekilde sarf etmektedir.

Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulacak olan anayasal düzenle ilgili Yeni Osmanlılar ile görüşmediğini, ancak yeni bir düzen kurmanın pek kolay olduğunu dile getirmektedir. O, halihazırda Avrupa'da mevcut olan meşrutî monarşilerden birisinin örnek alınabileceğini savunarak önerilerini önceki ferman ve metinlere dayandırır:

"Şimdi bir kere bu esas kararlaştı mı ondan sonra işin suver ve teferruatında yeni bir şey icadına hacet yok, âlemde mevcut olan düvel-i meşrutadan birinin nizam-ı esasîyesini numune suretinde ele alırdım. Gülhane Hattı, Musavat Fermanı'nı, geçenki nutk-ı Hümayun'u da meydana kordum. Bunlardan zaman ve mekanımız ve ahlâk ve adatımızca iktiza eden tadilatı icra ettirerek nizam-ı esasîyemizi tertip ettirmek isterdim." (Namık Kemal, 1327c: 181).

Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya ve Fransa'daki rejimleri örnek gösterir. Almanya ve İngiltere'deki sistemlerin soylulara dayanması nedeniyle Osmanlı toplumuna uymayacağını ifade eden Namık Kemal, Fransa'daki sistemin Osmanlı İmparatorluğu için en iyi örnek olduğunu ifade etmektedir. Fransız ve Osmanlı toplumunu benzer yönleriyle mukayese eden Namık Kemal, Fransa'daki yönetim biçimini ele alıp değerlendirmektedir. Fransa'daki sistemin bir İmparator, milletvekilleri ve üç meclisten oluştuğunu dile getirir. Bakanlar kurulunun İmparatora karşı sorumlu olduğunu, halka karşı siyasi sorumluluğun ise İmparator'da olduğunu belirtir. İmparator'un siyasi sorumluluğunu "desise-i siyasiye" olarak nitelendirir, bunun idarenin sorumluluğunu azaltma amacını taşıdığını vurgular: "İmparatorun umum mesuliyeti kendine irca etmesi, idarenin mesuliyetini azaltmak için ihtiyar olunmuş bir desise-i siyasiyedir. Koca padişahı umur-i külliye ve cüziyeden mesul edebilmek kimin elinden gelir?" (Namık Kemal, 1327c: 183). Siyasi sorumluluk bahsini derinleştiren Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahı İngiltere'de olduğu gibi sorumsuzluk makamında tutarak yalnızca kabineye sorumluluk verilmemesi gerektiğini savunur. Ona göre, padişah ve bakanlar kurulu sorumlu oldukları görev alanlarından sorumlu tutulmalıdır. Yürütme organı, kendi görev alanına göre sorumlu olmalıdır:

"Çünkü padişah vazife-i adaletin icrasına şer'an memurdur. Fakat mesela hazineye bir yağmager el uzatsa, makam-ı saltanatta bulunan zat da iğmaz etse, yağmagere sirkatini sormayıp da padişahı iğmazından mesul etmek neden münasip olsun? Feleğin çemberinden geçerek mesned-i ikbale vasıl olmuş bir takım devahi-i siyasetin her türlü desisesinden terettüp edecek mesuliyetleri naz u niam ile perverde olmuş ve necabet ve veraset sevkiyle makam-ı saltanata gelmiş bir zatın üzerine yığmak nasıl layık olabilir? İşte tafsilat-ı meşruhadan anlaşıldı ki hem şer' ve hikmete hem bizim hal ve mevkimize mütabık olan suret, padişah kendi vazifesinden, vükela da kendi hareketından mesul olmaktadır." (Namık Kemal, 1327c: 183).

Namık Kemal, "Usul-i Meşveret Hakkında Mektuplar" serisinin ikincisinde ilk mektupta önerdiği Fransız anayasal monarşisinin Osmanlı İmparatorluğu'na da örnek teşkil ettiği hususu üzerinde durur. İkinci mektupta, Fransız monarşisini tanıtır. Namık Kemal, Fransa'da iki meclisin bulunduğunu ve bu meclislerin yasama organı görevi gördüğünü ifade eder.

Fransa'da birinci meclis, Conseil d'État adını taşımaktadır. Namık Kemal, bu meclise "Meclis-i Şura-yı Devlet" adını vermektedir. Meclisin üye sayısı 40-50 arasındadır ve üyeler Fransız Kralı tarafından atanmaktadır. Meclisin görevi "kavanin-i hükümet ve nizam-ı idareyi hazırlamak ve umur-ı idarede zuhur edebilecek müşkülâtı halletmektir" (Namık Kemal, 1327c: 185). Namık Kemal, Conseil d'État'a seçilen üyelerin hukuk alanında yetkin ve liyakatli kimseler olduğunu şu sözlerle izah etmektedir:

"...Fransa mülkü bugün bayağı darülfünun-ı âlem hükmüne girmiş, Meclis-i Şura-yı Devlet için öyle eazım-ı erbab-ı marifet buluruz ki her biri fenn-i hukukta bir müçtehid sayılabilir. Hatta bu fende mezun olmadıkça kimse meclisin kâtipliğine bile giremez." (Namık Kemal, 1327c: 185).

Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nda da hukuk ilminde derinleşmiş üyelere oluşan bir meclisin kurulması gerektiğini ifade eder. Namık Kemal'in bu önerisi, Kanun-i Esasi'nin ilanı ile kurulan Heyet-i Ayan ile hayata geçirilmiştir. Osmanlı sınırları içerisinde hukuk alanında kendini yetiştirmiş pek çok kimsenin olduğunu ve 40-50 rakamına ulaşılmasa da temin edilebileceği kadarıyla yasama

faaliyetlerine katılacak kimselerin bulunabileceğini vurgulamaktadır. Namık Kemal'e göre meclis üyeleri, yalnızca hükûmetin uhdesine verilmemelidir. Meclis atama usulünün belirlenmesi için bir nizamname hazırlanmalı ve bu nizamnamede üyelerin azli yasaklanmalıdır. Dolayısıyla Fransız sistemini örnek olarak sunan Namık Kemal, bu görüşleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nda da güçler ayrılığı prensibinin uygulanması gerektiğini ifade etmiş olmaktadır.

Namık Kemal, Fransız Conseil d'État'ın seçilme ve çalışma usulünü aktardıktan sonra ikinci meclis olan "Cour Législative"den söz etmektedir. Namık Kemal "Cour Législative"i Türkçeye "Şura-yı Ümmet" olarak nakleder. Bu meclis halk tarafından seçilerek göreve başlamaktadır. Ergin olan her erkek Fransız vatandaşlarının seçme ve seçilme hakkı vardır. Meclis üyelerinin görev süresi altı yıldır. Meclis, Conseil d'État adı verilen birinci meclisin kanun tasarılarını oylayarak kabul ya da reddeder. Aynı zamanda bütçe yasasını onaylar.

Namık Kemal, "Cour Législative"i yılda üç aylık bir çalışma süresinin olduğunu, istendiğinde bu sürenin uzatılabildiğini ifade eder. Meclisteki müzakereler halka açık yapılır, isteyen dinleyici olarak toplantılara katılabilir ya da beş üyenin imzasıyla gizli oturumlar yapılabilir. Meclisteki müzakereler tutanağa kaydedilir, gazetelerde yayımlanır. Konuşmacıların nutkunun yayımlanması için izin sistemi kullanılmaktadır. Meclis başkanını İmparator atar ve başkanın süresi bir yıldır. Kabine üyeleri bu meclise üye olamaz. Meclise dilekçe ile başvurulamaz. İmparatorun meclisi fesih yetkisi vardır. Fesih yetkisini kullanan İmparator 6 ay içinde yeni meclisi toplamalıdır.

Fransız halk meclisinin çalışma biçimine de değinen Namık Kemal'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulacak olan meclisin de halk tarafından seçilmesi gerektiğini ifade eder. Erkek ve ergin Osmanlı vatandaşlarının meclis üyelerinin belirlenmesinde seçme ve seçilme hakkının olması gerektiğini belirtir. Osmanlı halkının aktif statü haklarını kullanması bağlamında Fransız halkından farklı olmadığını vurgulayan Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nda da "hükûmetin iğfalatının" daimi olamayacağını ve demokratik seçim usullerinin zamanla gelişeceğini çeşitli örneklerle Fransız halkı ile Osmanlı halkını mukayese ederek ele almaktadır:

"... Onlar da adeta bizim halka benzer. Yalnız, işleri muntazam olduğu için servetleri ziyade. Bunlar mebusanı nasıl intihap ediyor? Hükûmet kendine taraftar olan gazetelerle halka birtakım adamlar arz ediyor, mukavemet takımı da onlara karşı başka birtakım adamlar tavsiye eyliyor. Hükûmetten hoşnut olanlar, onun istediğini; olmayanlar, mukaviminin taraftarını intihap ediyorlar. Ama bizde halk gazete okumaya muktedir değil imiş; hükûmet için kendi istediğini ve mukavemette bulunanlar için dahi kendi istediklerini ahaliye bildirmeye dünyada başka vasıta yok değil ya! İhtimal ki muterizimin farz ettiği gibi 'tehdidat-ı zımnîye ve iğfalat-ı mütevalîye' ile ekser azayı hükûmet istediklerinden intihap ettirebilir. Fakat bu muhataranın hükmü bir iki senedir. Hele bir kere herkes muhakemesiz adam nefyolunmayacağını bilfiil anlasın, şimdi hükûmete mukavemet edebilecek olanlar beş yüz kişi ise, bir yılda beş bin kişi olur. Her muktedir olan, vatanın hayrı için halkın gözünü açmaya çalışır. Erbab-ı hükûmet idaresini tebdil etmezse, bittabi mecliste muteriz çoğalır, itirazın kesreti ise bizzarure idarenin düzelmesini mucip olur; bu bir kaide-i siyasettir ki tarihlerde bin tecrübesi görülmüştür." (Namık Kemal, 1327c: 188-189).

Namık Kemal'in yeni bir anayasa ve çift meclisli bir yasama meclisi önerilerini sunarken iyi niyetli davrandığını söylemek mümkündür. Zira Namık Kemal'in özgür bir ortamda seçim yapılabilmesi için "muhakemesiz adam

nefyonunmayacağı” önerisinin, Kanun-i Esasi’nin meşhur 113. maddesi tarafından reddolunmuştur. Çünkü 113. maddede muhakemesiz sürgünün önü açılmıştır. Hatta Midhat Paşa bu maddeye dayanılarak İstanbul’dan uzaklaştırılmıştır.⁸

Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu’nda “Cour Législative” görevi görecek “Şura-yı Ümmet”e seçilecek üyelerin altı yıl değil de üç yıllığına seçilmesini önerir. Namık Kemal, önerdiği ayan meclisi ile halk meclisi arasında görüş birliği de arar. İlk mecliste hazırlanan kanun tasarısının kabulünü ikinci meclisin onay şartına bağlamaktadır. Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki yasama organının Fransa’daki gibi iki meclisli bir parlamento olabileceğini vurgulamaktadır. Heyet-i mebusana dahil olabilmenin asgari şartlarından birisi de okur-yazar olmaktır. Müzakerelerin gizli yapılması usulü ise Fransa’da olduğu gibi 5 kişinin oyuyla değil de salt çoğunlukla sağlanmalıdır.

Meclisin Padişah tarafından feshi konusunda ise Namık Kemal, fesih yetkisi karşısında yeni bir meclisin oluşturulması gerektiği için Osmanlı İmparatorluğu’nda da Fransa’daki uygulamaların aynen benimsenebileceğini vurgulamaktadır:

“Bir de şayan-ı dikkat, imparatorun istediği vakit meclisi dağıttırıp da yeniden aza intihap ettirmek hakkıdır. Bazı mesail-i mühimme üzerine ekser devletlerde padişahlar birkaç defa meclisi dağıtmıştır. Saltanata nizamen bu hakkı vermekte şu fayda vardır ki bir hükümdar cebren meclisi dağıtmaya muktedir olabilirse bari bütün bütün lağvına kalkışmaz da nizamen yine toplamak mecburiyetinde bulunur.” (Namık Kemal, 1327c: 192).

Görüldüğü gibi Fransa’da bugün de uygulanan yarı başkanlık sistemini Namık Kemal övgüyle savunarak Osmanlı İmparatorluğu’nda da uygulanması gerektiğini ifade etmiştir.

5. KABİNEİN KOLEKTİF VE BİREYSEL SORUMLULUĞU

Namık Kemal, Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu’nda her ne kadar gayrimüslim tebaaya imtiyazlar tanınmış olsa da yürütme organının sorumsuzluğu karşısında halka sağlanan haklar karşısında düzenin yapısı hususunda inandırıcı argümanlara sahip olunmadığını düşündüklerini ifade etmektedir. Namık Kemal, kabinenin sorumlu olmayışını Avrupalıların bakış açısıyla değerlendirir: “Bir memleket ki nizamını tetkik edecek, vükelasını mesul tutacak mebusanı olmaya, asayişte mi bulunur? (...) Bir adam ki bir nazırın taktiren ve tahriren muhakeme-i ahvaline muktedir bulunmaya, hür mü olur?” (Namık Kemal, 1327c: 169).

Namık Kemal, yürütme organının bireysel ve kolektif sorumluluğundan yana bir tavır sergilemektedir. O, halk meclisinin yani ikinci meclisin vükelayı mesul tutması gerektiğini dile getirirken yürütme organını başındaki isim olan Padişah’tan söz etmez. O halde Namık Kemal, yürütme organının kısmi sorumluluğunu kabul etmektedir: “Meclis-i Şura-yı Ümmet, icra-yı adaletçe vükelayı elbette mesul tutacak.” (Namık Kemal, 1327c: 193). Namık Kemal, vükelanın mesuliyeti üzerinde çeşitli örneklerle de durmaktadır. Ona göre, vükela yürütme alanına giren her türlü fiilinden sorumludur:

“Ya zimam-ı idareyi icra-yı adalet için ele alanlar kessin biçsin, istediğini öldürsün, istediğini diri bıraksın da yine mi la-yüselü amma yefal mertebesinde kalsın? Bizde idare-i hükümet için ilah mı lazım, insan mı? (...) Her fert mademki cemiyetin eczasındandır, umum gelecek hayır ve şerre iştikak-ı tabiisi cihetiyle elbette efal-i hükümete nezaret eder. Mesail-

⁸ Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal’in 113. Maddenin Kanun-i Esasi metninde yer almış olmasından Namık Kemal’i de sorumlu tutmaktadır (Kuntay, 2009b: 107).

i hariciye ise menafi-i vatanın en ruhlu cihazları olduğundan ona halkın hem mebusları hem de lisan-ı umum makamında olan gazeteler vasıtasıyla müdahaleye, itiraza hakkı vardır.” (Namık Kemal, 1327c: 196-197).

Görüldüğü gibi Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu’nda kurulması gereken hükümet sistemi hususunda bakanların bireysel ve kolektif sorumluluğunu benimser. Padişahı ise hariç tutar; ona sınırsız sorumsuzluk verir.

6. MECLİS

Namık Kemal, Osmanlı yönetimi içinde bir zamanlar Yeniçerilerin güç kazanarak elde ettiği imtiyazla “bir nevi usul-i meşveretle” idare edildiğini dile getirmektedir. Fakat zamanla Yeniçerilerin bu güçlerini kötüye kullandığını, yönetimi etkisiz hale getirerek bir nevi vesayet kurduğunu ve bunun meşverete aykırı olduğunu vurgulamıştır. Netice olarak Namık Kemal, iktidarın dengede olması gerektiğini ve imtiyazlı bir grubun belirlenerek yönetime katılması gerektiğini savunmuştur. Esasında Namık Kemal’in burada savundukları, Kanun-i Esasi’nin ilanıya çift meclisli bir sistemin benimsenmesi arasında koşutluk bulunmaktadır:

“Bundan da anlaşılıyor ki umum ahali hakk-ı hakimiyetini binnefs icra edemediği gibi ikinci derecede lüzumu terettüp eden hakk-ı nezaretini de bizzat icra edemiyor. Neticesinde fitneler çıkıyor, canlar telef oluyor. Onun için hakk-ı nezaret, icra-yı hükümet gibi bizzarure bir fırka-i mümtazeye kalacak. O fırkanın meşru ve nafi surette icra-yı nezaret etmesine tevkilden başka ne çare bulunabilir?” (Namık Kemal, 1327c: 179-180).

Namık Kemal, meşrutî monarşiye geçilerek meclisin kurulmasını “bid’at” olarak değerlendiren kesimlere de cevap verir. Cevabında İslâm tarihinden örnekler sunar; meclis kurulmasının “bid’at-ı bedia” olduğunu vurgular:

“İstedğimiz meclis-i şura-yı ümmet bir nevi bidat imiş, ne yapalım? Endülüs’te Melik Cevher böyle bir meclis ilan ettiği zaman acaba bidat olduğunu düşünmedi miydi? Vapurlar da bidat, almamalım da Yunan’ın limon kayıkları Girit’i mi zapt etsin? İğneli tüfekler de bidat, kullanmayalım da palikaryalar İstanbul’u mu alsın? Dünyada öyle bidatlar vardır ki bidat-i hasene değil; bidat-i bedia denilse sezadır. Mademki şer’an usul-i meşveret mukarrerdir, esas mevcut olduktan sonra icraatta olan teferruatını icmâ-ı ümmet tayin eder. İcmâ-ı ümmetle yapılan şeyler bidat değil, usul-i dinden olur.” (Namık Kemal, 1327c: 180).

Namık Kemal, meşrutî monarşiye geçilmesini önererek bir kuvvetler ayrılığı rejimi istemektedir. Padişaha vesayet edecek veya meşru olmayarak yönetim üzerinde söz sahibi olan merciler yerine bir Osmanlı meclisi önermektedir

7. SEÇİMLER

Namık Kemal, İslâm’dan deliller getirerek her ahalinin kendi yöneticisini seçmesinin hakkı olduğunu dile getirmektedir. Sosyal sözleşme teorisi gereği yargılama vazifesi devletin verilmiş bir yetki olduğu için bir ahalinin kendi yargıcını seçme hakkı yoktur. Dolayısıyla Namık Kemal, burada kanuni yargıç ilkesini benimsemiş olmaktadır. Namık Kemal’e göre, ancak söz konusu ahalinin kendi yöneticisini seçme hakkı vardır. Ona göre “İmamet ümmetin hakkıdır.” (Namık Kemal, 1327c: 166). Kendi yöneticisini seçme, bir nevi kendisine vekil tayin etmektir. Bir ahalinin kendisine ait işleri yürütmek ve hakkı korumak için ve bunu doğrudan yapamayacağı için kendisine vekil kıldığı yöneticilerini seçmekle mükelleftir. Namık Kemal, bunu zaruri olarak değerlendirerek “tayin-i imam ve teşkil-i hükümet”in teşkilini zaruri olarak görmektedir.

8. KUVVETLER AYRILIĞI

Namık Kemal'in önerdiği devlet yönetimi biçiminde güçler ayrılığına bağlılık esastır. Yazılarının hemen tümünde yeri geldikçe bu hususa vurgu yapar; kuvvetler birliğine karşı yeri geldikçe eleştirilerini beyan eder. Namık Kemal, yasamanın bir şahsın eline verilemeyeceğini dile getirir: "Hiçbir ümmet mesela bir ferdini tediben hakim-i mutlak naspetmek yahut bir şahsın eline kudret-i teşri vermek gibi şeylerle o kaideyi ihlal etmek istemez..." (Namık Kemal, 1327c: 166).

Namık Kemal'e göre adil bir yönetime sahip olmak için yasama ve yürütmenin kesinlikle birbirinden ayrı olması gerekmektedir. Her ne kadar yargıyı buna dâhil etmese de kendi döneminde bu sahada yapılan düzenlemeler neticesinde pek sorun kalmışa benzemez. O yüzden ağırlıklı olarak yasama ve yürütme erklerinin ayrılığı üzerinde durur:

"Ya şimdi ne zamandayız? Öyle bir zamandayız ki Bâb-1 Âli kanun yapıyor, Bâb-1 Âli hükmediyor, Bâb-1 Âli icra ediyor. İcraatına yine Bâb-1 Âli nazır oluyor; padişah desek, Bâb-1 Âli anlaşılıyor. Kanun desek kezalik, meclis-i mahkeme desek kezalik; ahali desek hiçbir şey anlaşılıyor." (Namık Kemal, 1327b: 99).

Dolayısıyla Namık Kemal, yasama, yürütme ve yargı erkinin tek elde toplanmasını yeri geldikçe eleştirir.

9. YARGI BAĞIMSIZLIĞI

Namık Kemal'in üzerinde ısrarla durduğu hususlardan biri de hukuk güvenliği ilkesidir. Ona göre kimse muhakemesiz bir şekilde sürgün edilmemelidir. Namık Kemal, bütün Osmanlı vatandaşlarının etnik kimliğine ve dinine bakılmaksızın eşit olduğunu yeri geldikçe vurgulamaktadır.

Namık Kemal, basın ve yayın faaliyetlerine getirilen sınırlamalar, kanuna dayanmayan kararname ile gazete kapatılması gibi hususları şiddetle eleştirir. Ona göre, kanunsuz ceza olmamalıdır ve hiç kimse yargılanmaksızın cezalandırılmamalıdır. En büyük suçların dahi bağımsız yargı marifetiyle soruşturulduğunu; ancak basın ve yayında faaliyet gösteren kişi ve kurumların bundan mahrum olduğunu dile getirir:

"Canileri, katilleri, Girit asilerini, Yunan haydutlarını mahkeme önüne çektiler, hala da çekiyorlar. Muhakemesiz nefyolunmak, muhakemesiz habs-i lisana uğramak, muhakemesiz maişetten ayrılmak, muhakemesiz aç bırakılmak, yalnız biçare memurlarla gazetecilere mahsus bir bela mıdır?" (Namık Kemal, 1327a: 96).

Namık Kemal'in *Hadika* gazetesinde yayımladığı "Düello" adlı yazısında düello sebebiyle ortaya konulan ihkâk-ı hak yasağının çiğnenmesini eleştirmektedir. Namık Kemal'e göre, bir kişinin namusunu ihlal eden başka bir kişi arasında yaşanan düelloda genellikle mağdurun cinayetiyle sonuçlandığını dile getirerek haksız eylemin daha ileri taşındığını ve bunun kanun devleti ilkesine aykırı olduğunu vurgulamaktadır:

"...ikmâl-i namus eden, hükûmetin mütteheme icra ettiği ceza değil, mağdurun şikâyetinden ibarettir. Ceza ise müttehemi te'dib için tertip olunmak cihetiyle hiffet ve şiddetinin namusa taalluk eder yeri yoktur. Bir de cemiyet dâhilinde bulunan adamın kendine ait bir fiilin cezasını yine kendisinin tayin ve icra etmesine salahiyet nereden peyda olmuş? Hem de ne ceza! Ekseriyet üzere mağdurun idam veya cerhini mucip olur! Mesela ırza müteallik bir düello cerh ile hitam bulur. Sonra ağız dalaşından çıkmış bir düelloda adam

ölür! Ama Avrupa’da düello var imiş, ne yapalım? Avrupa’da yılan da var. Orada mevcut olduğu için yılan iyi hayvandır mı diyelim?” (Namık Kemal, 1327b: 134).

Namık Kemal, Fransa’dan alınan Ceza Kanunu yerine İslâm fihhının esaslarından yola çıkarak yeni bir ceza kanununun hazırlanması gerektiği düşüncesini de savunur. Ona göre, fihhın “ukubat” bölümü toplansaydı Avrupa nazarında İslâmiyet ile medeniyet arasında bir tezat olmadığı ispat edilmiş olurdu:

“...yapılan ıslahat-ı sahihan – ki alelumum fıkha mutabık ve belki ahkam-ı şeriyenin en küçük bir faslında olan kavaid ve fevaid-i medeniye bunların fıkha mutabık ve belki ahkam-ı şer’iyenin en küçük bir faslında olan kavaid ve fevaid-i medeniye bunların cümlesine keyfiyet ve kemiyetçe birkaç kat faiktir –eğer şeriat namına ilan edilmiş olsa idi ve fıkhasının fıkrasına tatbiki kabil olmayan mahud Kanun-ı Ceza, Fransa düsturundan istirak edileceğine fihhın ukubat faslı tedvin olursa idi Avrupaca İslâmiyetle medeniyet beyninde tezat bulunduğu dair vücudundan şikayet olunan fikirlerin husulüne bile meydan kalmazdı” (Namık Kemal, 1327a: 3).

Bu sözlerle Namık Kemal, Batı ülkelerinden iktibas yoluyla alınacak kanunlar yerine ilerleme ve gelişmenin yolunu İslâmiyet’in özünde aramak gerektiğini savunmuş olmaktadır. Nitekim Namık Kemal’in bu fikirleri *Mecelle*’nin hazırlanmasıyla da hayata geçer.

10. TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER

Namık Kemal, vatandaşların negatif, pozitif ve aktif statü haklarına sürekli bir biçimde atıf yapar. Namık Kemal’e göre hürriyet serbest hareket etme gücü olup asıl olandır. *Hadika* gazetesinde neşrettiği “Hürriyet-i Efkâr” adlı yazısında fikir özgürlüğü meselesini tartışır. İnsanın hürriyetinin içkin olduğunu dile getirerek negatif statü haklarına dikkat çeker: “İnsanın hürriyeti, muhtar olduğundan, ihtiyarı ise, sahib-i fikr olduğundan gelir.” (Namık Kemal, 1327a: 40). Fikir özgürlüğüne hiçbir şekilde müdahale edilmemesi gerektiğini dile getiren Namık Kemal, hürriyetin insan yaratılışının kendisine verdiği tabii bir hak olduğunu vurgulamaktadır:

“Bir adamın, velev taşlarla beyni ezilsin, fikrince kanaat ettiği tasdikati tağyir etmek kabil midir? Velev hançerle yüreği paralansın, vicdanınca tasdik ettiği mutekadati gönünden çıkarmak mümkün olabilir mi? Demek ki naklî, aklî, hikemî, siyasî, ilmî, zevkî her nevi efkâr zaten serbest, zaten tabiidir. Değişirse kimsenin icbarıyla değil, tabiatın ilcasıyla değişir.” (Namık Kemal, 1327a: 40).

Negatif statü haklarından yola çıkan Namık Kemal, bunun aktif statü hakları üzerindeki etkisine geçer. Fikir özgürlüğünü basın-yayın ekseninde de değerlendiren Namık Kemal, muzır neşriyatın önlenmesi hususuna da değinir. Mustafa Reşid Paşa’ya da çeşitli atıflar yapan Namık Kemal, bir fikrin hakikatle bütünleşmediği takdirde kendisini kamuoyuna kabul ettiremeyeceğini ifade eder. Bir fikrin tasavvuru veya yayılmasını yasaklamaktansa olumsuz etkilerine meydan vermemek daha kolaydır. Kanun koyucunun görevi, zararlı olabilecek yayının önlenmesini kanunla sağlamak olmalıdır. Mükemmel bir kanun hazırlanınca muzır olabilecek neşriyatın önüne büyük ölçüde geçilmiş olur. Böylelikle kanun yoluyla muzır neşriyat yapanlar cezalandırılabilir. Burada Namık Kemal’in önceliği, basın özgürlüğü üzerindeki her türlü tahdidin veya yasaklamanın kanun marifetiyle olması ve keyfilikten kurtarılması şeklinde tezahür eder. Namık Kemal’e göre kanunda bulunmayan haller vaki olduğunda, kanun koyucunun ivedilikle bir nizamname hazırlaması gerekir (Namık Kemal, 1327a: 43-44).

Namık Kemal'in üzerinde önemle durduğu hususlardan biri de basın özgürlüğü meselesidir. *Diyojen* gazetesinde yayımlanan "Matbuat Nizamnamesi" adlı yazısında, *İbret* gazetesinin kapatılması hususunu ele almaktadır: "Kanun nedir? Nizam nedir? Onu hakimane tarif etmek *İbret*'e yakışır, eğer bir daha çıkabilirse..." (Namık Kemal, 1327a: 93). Dolayısıyla Namık Kemal, basın özgürlüğü hususunda kanunun amacını ironik bir dille sorgulamaktadır.

11.EŞİTLİK VE ÖZGÜRLÜK

Namık Kemal, İstanbul'da yaşayan halkın vergi ve askerlikten muaf tutulmuş olduğunu dile getirerek bunun eşitlik ve adalete ters olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, Osmanlı Devleti "müsavat-ı umumiye"ye yani genel eşitlik ilkesine bağlı olmuştur; ancak buna aykırı olan bazı hususların Tanzimat ve Islahat Fermanları sonrasında da sürmüştür. Her türlü imtiyaz "ıfsad-ı ahlâk"a neden olur. İstanbul ahalisinden vergi alınmamasını, askerlik görevinden muaf tutularak devletin tebaası arasında eşitlik kurma çabasına ters olduğu "Acaba İstanbul'da Niçin Vergi ve Asker Alınmaz?" adlı yazısında şu sözlerle dile getirilmektedir:

"Devlet müsavat-ı umumiye'yi ilan etmiş iken nasıl caiz olur ki, umum memalik halkı vergi ile mükellef olsun da, yalnız bir şehrin ahali muaf tutulsun. Umum memleketin delikanlıları hıfzı vatan uğrunda asker olsun, çanta taşısın, yalnız bir şehrin çocuklarında – birkaç beldeden başka- mülazımdan aşağı asker bulunmasın. Kavaid-i adl ü hakka ne suretle tevafuk edebilir ki taşrada bezl-i can edercesine bir ikdam ve meşakkatle senede birkaç kilo buğday hasil edebilen bir rençber birkaç nam ile devlete vergi versin de İstanbul'da erike-i rahata kurularak günde binlerle altınlar devreden bankerlerin hazineye bir para ianesi olmasın?" (Namık Kemal, 2014: 146).

Sözlerinin devamında da vergide kanunilik ve hukukilik hususlarına değinen Namık Kemal, öngörülen mükellefiyetlerin yerine getirilmemesi karşısında çeşitli yaptırımların uygulanması gerektiğini dile getirmektedir:

"İstanbul'da taşralara nispet kesretini gördüğümüz mefasidin sebeb-i aslisi de her türlü tekaliften masuniyetidir. Kimse hükûmete vergi verecek ve veremediği halde mahpus olacak değil ki masrafını iradına uydurmaya çalışsın, kimse vatani uğrunda nefisini muhataraya koymamış ki vatanın kıymetini layıkıyla idrak eylesin." (Namık Kemal, 2014: 146).

Namık Kemal'e göre, özgürlükler geniş, yetkiler dar olarak yorumlanmalıdır:

"Her ümmet, emr-i tevkili ahlâk ve ihtiyacatının icabına göre vüsatli tutubalir, ancak kavaid-i hükmiyedendir ki hükümet her ne zamanda, her ne mekanda, her ne suretle olursa olsun efradın hürriyetini en az takyid edecek yolda olmak gerektir. Hiçbir ümmet mesela bir ferdini tediben hakim-i mutlak naspetmek yahut bir şahsın eline kudret-i teşri vermek gibi şeylerle o kaideyi ihlal etmek istemez..." (Namık Kemal, 1327c: 166).

Bütün bunlara ilave olarak basın-yayın hayatı içinde aktif olarak yer almış olan Namık Kemal'in ifade özgürlüğüne de önemli yer verdiği görülmektedir (Ebuzziya Tevfik, 1299: 54 ve Uç, 2012: 138). Dolayısıyla Namık Kemal'e göre bir millet (ümmet) istediği kişiye istediği yetkiyi de veremez. Bunların bir sınırı olmalı ve denetim mekanizmaları geliştirilmelidir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde iktidar gücünün sınırlandırılması düşüncesi Sened-i İttifak ile hayata geçer; Tanzimat ve Islahat Fermanları ile kanun devleti olmaya

doğru bir gidiş söz konusu olur. Kanun-i Esasi'nin 1876 yılında ilan edilmesiyle de mutlakiyete dayalı bir monarşiden meşrutî bir monarşiye geçilir. Bu ilk hareketlere rağmen Osmanlı Devleti'ndeki anayasal düzen denemesi kısa sürer. II. Abdülhamid'in meclisi süresiz tatile göndermesi ile anayasa yaklaşık otuz yıl askıda kalır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyete dayalı bir rejim kurulması düşüncesinin ortaya çıkmasında, başta Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Emin Âli Paşa, Midhat Paşa gibi muktedir devlet adamlarının çeşitli adımlarının yanı sıra Yeni Osmanlılar Cemiyetinin faaliyetleri etkili olur. 1867 yılında Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi olarak Avrupa'nın çeşitli kentlerinde bulunan Namık Kemal, buradaki yönetim sistemlerini yakından inceler ve Osmanlı Devleti'nde de benzer bir yönetim kurulması için mücadele verir. Namık Kemal'in Avrupa'da bulunduğu yıllarda *Hürriyet* gazetesinde yayımladığı makale ve mektuplar, anayasal düzen kurulması hususundaki en kapsamlı fikirlerini ortaya koymaktadır.

Namık Kemal, yeni bir anayasanın hazırlanarak anayasanın üstünlüğü prensibine bağlı kalınması gerektiğini savunur ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki anayasal bir rejim kurulmasını destekler. Namık Kemal, yazılarında devletin kökeni hususunda sosyal sözleşme teorisine bağlı olduğunu açıkça vurgular, subjektif millet anlayışını benimser ve bu doğrultuda görüşler beyan eder. *İbret* gazetesinde yayımlanan "İmtizac-ı Akvam" adlı yazısında, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan milletlerin manevi bir bütünlük oluşturduğunu ifade eder. Namık Kemal, monarşik devlet düzeni ile demokratik devlet düzeni arasında bir uzlaşma aramaktadır. Monarşiye dayalı devlet düzeninin devamını halkın Osmanlı sülalesine iktidar yetkisini kendi rızasıyla verdiği argümanı ile savunurken öte yandan halkın yönetime katılması fikrini hararetle savunur. J. J. Rousseau'nun fikirlerini büyük ölçüde benimseyen Namık Kemal'in meşrutiyet ekseninde Fransız tipi bir meşrutî monarşi ile parlamentarizmi savunması hususu, kaleme aldığı yazılarından açıkça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Fransız sistemini örnek olarak sunan Namık Kemal, bu görüşleriyle Osmanlı Devleti'nde de güçler ayrılığı prensibinin uygulanması gerektiğini ifade etmiş olmaktadır. Fransa'da o günden bugüne kadar çeşitli değişim ve dönüşümlerle uygulanan yarı başkanlık sistemini, Namık Kemal de savunur ve örnek olarak gösterir.

Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulması gereken hükümet sistemi hususunda kabine üyelerinin bireysel ve kolektif sorumluluğunu benimser. Padişahı ise hariç tutar; ona sorumluluk yüklemeyi. Namık Kemal'in yazılarının hemen hepsinde çağdaşlarının yaptığı gibi padişahın şahsına yöneltilen bir eleştiri yoktur; ancak padişahın yetkisine dayanmak suretiyle atayarak oluşturduğu kabine sistemini şiddetle eleştirir; kabine üyelerinin atamayla değil seçimle işbaşına gelmesi gerektiğini savunur.

Namık Kemal, Batı ülkelerinden iktibas yoluyla alınacak kanunlar yerine ilerleme ve gelişmenin yolunu İslâmiyet'in özünde aramak gerektiğini savunur. Avrupa'dan iktibas yoluyla alınacak kanunlar yerine; Osmanlı toplumuna uyacak ve fikhin esaslarından hareketle oluşturulacak kanunların benimsenmesi gerektiğini savunur. Namık Kemal'in kanun önerileri yarı-teokratik temellere dayanmaktadır.

Fikir özgürlüğüne hiçbir şekilde müdahale edilmemesi gerektiğini dile getiren Namık Kemal, hürriyetin insan yaratılışının kendisine verdiği tabii bir hak olduğunu vurgular ve özgürlüklerin geniş, yetkilerin dar yorumlanması gerektiğini

ifade eder. Ona göre, bir millet (ümme) istediği kişiye istediği yetkiyi de veremez. Namık Kemal, yetkilerin sınırlandırılmasının lüzumunu örneklerle savunurken bireyler açısından da sınırsız bir özgürlüğün düşünülmemesi gerektiğinin altını çizer.

KAYNAKLAR

- Akün, Ömer Faruk (2006). “Namık Kemal” *İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Berkes, Niyazi (2003). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ebuzziya Tefvik (1299). *Cümel-i Müntehabe-i Kemâl*. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (1941). “Türk Hukuk Tarihinde Namık Kemal” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Yıl 1941, Cilt 7, Sayı 1, 177-223.
- Gözler, Kemal (2020). *Anayasa Hukukuna Giriş-Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Güneş, Ahmet M. (2020). *Hukuk Metodolojisi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- İba, Şeref (2008). *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Köküarı, İsmail (2018). “Osmanlı-Türk Anayasal Tarihinde Yasama Yorumu ve Uygulaması” *Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi*, 67 (4). ss. 807-855.
- Kuntay, M.Cemal (2009a). *Namık Kemal-Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kuntay, M.Cemal (2009b). *Namık Kemal-Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Mardin, Şerif (Eylül 2006), “Tanzimat Fermanı’nın Manası Yeni Bir İzah Denemesi”, *Tanzimat - Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınlar, İstanbul, ss. 109-124.
- Namık Kemal (1327a). *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*. Cüz 1. İstanbul: Selanik Matbaası.
- Namık Kemal (1327b). *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*. Cüz 2. İstanbul: Selanik Matbaası.
- Namık Kemal (1327c). *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*. Cüz 3. İstanbul: Selanik Matbaası.
- Namık Kemal (1327ç). *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*. Cüz 4. İstanbul: Selanik Matbaası.
- Namık Kemal (1327d). *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*. Cüz 5. İstanbul: Amedi Matbaası.
- Namık Kemal (2014). *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*. Latinize Eden: Erdoğan Kul. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Özbudun, Ergun (2013). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Tanör, Bülent (2010). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: YKY.

- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1988). *On Dokuzuncu Asrı Türk Edebiyatı Tarihi*. Çağlayan Yayınları: İstanbul.
- Tansel, Fevziye Abdullah (1967). *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tuğluk, Abdulkakim (2018). "Ebüzziya Tefvik'in "Merhûm Nâmık Kemâl Bey" Adlı Eseri (İnceleme-Metin)". *Türkiyat Mecmuası*, c.28/1, 179-199.
- Uç, Himmet (2012). *Namık Kemal Kitabı*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet (1999). "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat, C.I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss.139-209.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.